

türkiye’de din, dindarlık ve toplumsal değişim üzerine soruşturma

EJDER OKUMUŞ
CELAL TÜRER
ŞAMİL ÖÇAL

Soruşturma Soruları

1. Cumhuriyet’in başlangıcı ile bugünü arasında Türkiye’de İslam ve değişme konusu bakımından bir karşılaştırma yapacak olursanız değerlendirmeniz ne olur? Dine ilişkin toplumsal algılamalar konusunda amaçlananlarla gerçekleşenler arasındaki mesafe nedir? Türkiye’deki laiklik politikalarının etkileri konusunda ne düşünöyorsunuz? İslam ile ilgili bir modernleşme ve sekülerleşme sürecinden söz edilebilir mi? Eęer öyle ise bunların ne gibi sonuçları olmuştur?

2. Türkiye’de kapsamlı bir dinselleşmeden söz edebilir miyiz? Bu, insanların şeriata/İslami kurallara daha fazla yaklaştıkları anlamına mı gelmektedir? Ayrıca dinselleşmeyi kabul etmek bize, dinin çağdaşlıkla ilgili birtakım sorunları olduğunu düşünöürmeli midir?

3. Türkiye’de İslam ve değişim ilişkileri açısından ilahiyat fakülteleri, imam-hatip liseleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın rolleri ne olmuştur? Bu kurumların Türkiye’de dinî yaşamdaki değişimi etkileme

doğrultusu ve etkinlik düzeyleri nelerdir? Bunlar geleneksel dindarlığı mı yoksa modern formları mı öne çıkartmaktadır?

4. Türkiye'deki cemaat ve tarikatların değişme perspektifinden rollerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bunların etkileri konusunda abartılı mı davranılmaktadır? Mahalle baskısı kavramı konusunda ne düşünüyorsunuz?

5. Türkiye'deki İslamî hareket aktivizm ["İslamcılık"] konusundaki saptamalarınız nelerdir? İslamî hareketin Türkiye'deki etkinlik derecesi nedir? Özellikle son dönemlerde İslamî hareketle ilgili olarak bir dönüşüm sürecinden söz edilebilir mi?

Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar devletin ve bazı seçkin kesimlerin dine yaklaşımları hep gerilimli olmuş; resmen yapılan dinî düzenlemelere ve kurumlara yine resmen müdahaleler yapılmıştır. Müdahalelerle Müslüman dindarlar, istenen biçimde din kalıbına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu düzenleme ve müdahalelerin, beklenen sonucu verdiğini söylemek zor görünmektedir.

6. Küreselleşme ve ulusalcılık arasındaki gerilimin Türkiye'de İslam'ın konumuyla ilgili boyutları nelerdir? Ulusallığın Türkiye'de dinî yaşamdaki yeri nedir? Ayrıca Türkiye'de İslam'ın yerel düzeydeki boyutlarından söz edilebilir mi? Varsa bunlar nelerdir?

7. Modern bir dindarlık biçimi olarak bireysel dindarlığın Türkiye'deki konumu nedir?

Ejder OKUMUŞ

Doç. Dr., - Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1. Türkiye'de İslam'ın durumu, daha doğrusu Müslüman toplumun durumu, Cumhuriyet'in başlangıcındaki durumundan oldukça farklıdır. Müslümanlar, uzun süredir devam ettirdikleri düşünme ve sorgulama sürecinin bir sonucu olarak bugün kendilerini daha fazla merkeze yerleştirebilmekte ve bazı sorunların varlığına rağmen her şeyiyle Türkiye'de yabancılaştırılmışlık pozisyonundan uzak kalabilmektedirler. Bugün Müslümanlar bu ülkede laiklik dahil

bütün siyasal konuları; ekonomi, eğitim, hukuk, aile ve kadın erkek ilişkileri ile ilgili hemen hemen her konuyu düşünebilmekte, araştırabilmekte, sorgulayabilmekte ve tartışabilmektedirler. Toplumun çeşitli sağ veya sol kesimleriyle, devletin çeşitli kurum ve kuruluşlarıyla, çeşitli devlet aygıtlarıyla ilişkilerde ortaya çıkan sorunlarda Müslümanlar, İslamî hassasiyeti öne çıkanlar, daha merkezî roller üstlenebilmekte, daha problem çözücü bir konum alabilmektedirler. İlginçtir, Müslüman halkın, cemaatlerin, tarikatların ve İslamcılarının, laiklikle, laik devlet yapısıyla ilişkilerde dahi pragmatik düzlemde veya yeni anlamlar üretmek suretiyle yakınlaşma içerisine girme yolları aradıkları söylenebilir. Bunda bizzat laiklik politikalarının ve sekülerleşme sürecinin etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Türkiye'nin modernleşme deneyimi, laiklik politikası ve sekülerleşme sürecini de içerir. Müslümanların modernleştirilmesi ve sekülerleştirilmesi çabaları, istenen türden bir İslam anlayışı ve yaşantısını yerleştirmek amacıyla da matuftu. Bundan dolayı da doğrudan Müslümanların din hayatını düzenlemeyi hedefleyen çeşitli dinî kurumlar ihdas edildi. DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı), İmam-Hatip Liseleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri, bu cümleden olmak üzere zikredilebilir. Bu düzenlemeler, anayasal ve yasal koruma altına da alındı. Fakat denilebilir ki bu dinî düzenlemeler, muhtemelen istenen sonuçları getirmediğinden, Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar devletin ve bazı seçkin kesimlerin dine yaklaşımları hep gerilimli olmuş; resmen yapılan dinî düzenlemelere ve kurumlara yine resmen müdahaleler yapılmıştır. Müdahalelerle Müslüman dindarlar, istenen biçimde din kalıbına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu düzenleme ve müdahalelerin, beklenen sonucu verdiğini söylemek zor görünmektedir.

2. Dünyada ve Türkiye'de görece bir dinî canlanmadan söz edilebilir. Bunun tezahürleri, toplumun gündelik hayat gerçekliğinden seçimlerde partilere oy verme tutumlarına kadar pek çok alanda görülebilir. Dinin toplumsal belirginliği, Türkiye'de özellikle 1980'lerden itibaren artmaya ve genişlemeye başlamıştır. Bir yandan modernleşme ve bireyselleşme süreci işlerken öte yandan bazen bu sürece zıt bazen de onunla uyumlu bir dinsellik ve dindarlık artışı söz konusudur. İslamî anlamda bir dinî canlanmadan söz etmek, insanların bireysel ve toplumsal boyutlarıyla

dinî kurallara daha fazla yaklaştıkları veya uydukları anlamına gelir; fakat Türkiye gerçekliğinde bir “din devleti” veya “İslam devleti” anlamında dinin siyasal iktidara egemen olduğu manasına gelmez. Belirtmek gerekir ki dinin canlanması, dinin modernleşmeye tepkisini, modernliği aşma çabasını, modernlikle birlikte değişimini de içerir. Canlanma varsa cevap ve alternatifler de var demektir.

3. Türkiye’de dinî değişimde söz konusu kurum ve kuruluşların etkisi görmezlikten gelinemeyecek kadar büyüktür. Fakat bu etki, birinci soruya verilen cevapta belirtilen gerilim çerçevesinde bazen güçlü, bazen zayıf ve bazen dizayn edici, bazen de toplumun beklentileri doğrultusunda olmuştur. Kuşkusuz gerek DİB, gerekse imam-hatip ve ilahiyatlar, dinin devlet için araçsallaştırılması amacına hizmet için de yararlanılan kurumlardır. Denilebilir ki bu kurumlar, devletin yapıp ettiklerini veya bazı siyasal grup ve elitlerin, devlet adına hareket eden bazı aktörlerin yapıp ettiklerini toplum katında meşrulaştırma işleviyle de donatılmıştır. Bu durumda adı geçen dinî kurumların, dinî meşrulaştırma araçları oldukları söylenebilir. Şu da belirtilebilir ki Türkiye’de bazı politik partiler, gruplar, güçler, kendi istedikleri veya hayal ettikleri devlet anlayışına uygun düşmeyen bir din politikası işlemediğini düşünmeleri durumunda ilahiyat fakülteleri, imam-hatip liseleri, DİB, ilk ve orta öğretimde din eğitimi gibi dinî kurum ve faaliyetlere müdahale etmeye çalışmışlar, ancak her seferinde yine müdahaleyle gelen yeni işleymen memnun olmamışlardır. Toplumda da zaman zaman bu kurumlara yönelik eleştiri ve sorgulamalar yapılmakla birlikte genel bir memnuniyet durumu olduğu söylenebilir. Bazı dinî grup ve cemaatlerin resmî dinî kurum, faaliyet ve tadilat çabalarına olumlu bakmadığı bir gerçektir. Bunun da sebebi, “Acaba bu kurum ve faaliyetlerle dinde tahribat yapma veya reform yapma amacı mı var?” sorusu etrafında odaklanan bir kuşkucu yaklaşımdır. İlahiyat fakülteleri, imam-hatip liseleri ve DİB, toplumun dindarlığını, her biri birbirini destekleyen, ama birbirinden de farklı düzeylerde etkileyebilmektedir. DİB daha ziyade popüler dindarlığa hitap eder, halkı belli düzeylerde, özellikle de bilgi düzeyinde ve ibadetlerin tek ve ortak bir formda gerçekleştirilmesi noktasında etkiler ve dönüştürmeye, hatta modernize etmeye çalışırken, imam-hatip ve ilahiyat fakülteleri daha üst düzeyde bir bilgi seviyesiyle topluma hitap etmekte-

dirler. İmam-hatip liseleri ve ilahiyat fakülteleri, toplumun kendi dinamikleriyle şekillendikleri ölçüde daha fazla sorgulayıcı, değişimci, şartların sorunlarına cevap bulma çabası içinde olan ve halkla da dinî düzlemde barışık bir ilişki içinde olan ve o oranda da halkın kendi dinî gelişimleri için daha fazla beklenti içine girdiği eğitim kurumları olarak dikkati çekmektedir. DİB’in de son birkaç yıldır bu kurumlarla daha sıkı işbirliği ve özellikle ilahiyat fakülteleriyle ortak çalışmaları, Türkiye’de dinî değişimde daha etkin ve sağlıklı bir rol oynama isteğiyle ilgili bir durum olabilir. Bu kurumların belki kuruluş amaçlarında esas olan modern dinsellik ve dindarlık ise de bünyelerinde her iki formu içeren söylem ve faaliyet alanlarını barındırdıkları, her iki formu da yürüten veya temsil eden aktörleri ihtiva ettikleri söylenebilir. İlahiyat fakültelerinde modernist ve gelenekselci denilebilecek iki farklı anlayışın varlığına paralel olarak iki farklı dindarlık formunun da öne çıktığını söylemek mümkündür. Hatta bu ikisinden farklı veya melez diyebileceğimiz bazı anlayışların ve onlara bağlı olarak dindarlık formlarının bulunduğu dahi söylenebilir. Bu tespit, belki belli ölçülerde imam-hatip okulları ve DİB için de geçerli kabul edilebilir.

Türkiye’de dinî değişimde söz konusu kurum ve kuruluşların etkisi görmezlikten gelinemeyecek kadar büyüktür. Fakat gerek DİB, gerekse imam-hatip ve ilahiyatlar, dinin devlet için araçsallaştırılması amacına hizmet için de yararlanılan kurumlardır.

4. Cemaat ve tarikatlar, belki her toplumda olduğu gibi Türkiye’de de toplumsal bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de gerek yüzyıllardır süregelen bir geleneğin devamı olarak ortaya çıkan veya varlıklarını sürdüren dinî oluşumlar, gerekse modern şartların bir sonucu olarak veya moderniteye bir tepki olarak yeni teşekkül eden dinî cemaat veya gruplar, üçüncü soruda ele alınan kurumlar gibi hem değişimden etkilenmiş hem de değişimde takviye edici roller oynamışlardır. Cemaat ve tarikatlar da dahil dinî grupların, Türkiye’nin neredeyse bütün toplumsal kesimleri, özellikle de halk katmanları üzerinde azımsanamayacak bir etkiye sahip olduğu, yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu gerçeklik, o

kadar kendini kabul ettirici bir tondadır ki bazı yasal düzenlemelere rağmen devletin çeşitli kurum ve aktörleri tarafından dahî kabul edilmiş, hatta bazı cemaatler ve tarikatlar, olabildiğince devlet açısından işlevselleştirilmeye çalışılmıştır. Cemaat ve tarikatların, Türkiye'nin uluslararası ve küresel boyutlarda varlık göstermesi ve güç kazanmasında dahî etkili ve işlevsel kılındığı söylenebilir. Gerçekten de Türkiye'nin uluslararası alanda resmen yap(a)madığı şeyleri bazı cemaatlerin yaptığı görülmektedir. Türkiye'de cemaat ve tarikatların varlığı, etkisi ve gücü, dindarlığın canlanması ve bunun politik bir yansıması olarak İslamcı bir partinin iktidara gelmesi veya siyasette dindarlığın tezahürlerinin her zamankinden daha fazla kendini hissettirmesi, dindar olmayan, cemaatten olmayan veya dindar çoğunluk gibi

İlginçtir, dindarlığın canlanmasından rahatsız olanlar, hem öğretmenin çocuğunun imam olmasından hem de imamın çocuğunun öğretmen olmasından rahatsız olmaktadır. Oysa her iki durumda da Türk halkının bireyleri diniyle birlikte, dindar olarak topluma katılmakta, değişimi yaşamakta ve Türkiye'nin evrilme sürecine katılmaktadır.

düşünmeyen ve hareket etmeyen azınlığa bir tür mahalle baskısı uygulanmasını intaç edebilir mi? Böyle bir sorun olduğunu savunanların, öteden beri Türkiye'nin dinî yaşantı açısından ve muhafazakarlık bakımından daha gevşek olan şehir veya yörelerinde uzun süreden beri dindarlara karşı yapılan baskıları görmezlikten gelmemeleri gerekir. Türkiye'de eskiden beri din veya laiklik adına çeşitli baskıların varlığından söz edilebilir. Ancak çoğunlukla mahalle baskılarının bazı dindar çevrelere uygulandığını söylemek, gerçekliği doğru tespit etmek bakımından daha doğrudur. Fakat siyasal baskılar sayılmazsa, Türk toplumunun geneli içinde dindarlara karşı söz konusu mahalle baskısının çok az bir yer tuttuğunu da söylemek gerekir. Türkiye'de mahalle baskısından veya öğretmen imam çatışması/karşıtlığından ziyade öğretmenin çocuğunun imam olmak istemesi veya olması ve aynı zamanda imamın çocuğunun da öğretmen olması gibi bir gerçeklikle karşı karşıya-

yız. İlginçtir, dindarlığın canlanmasından rahatsız olanlar, hem öğretmenin çocuğunun imam olmasından hem de imamın çocuğunun öğretmen olmasından rahatsız olmaktadır. Oysa her iki durumda da Türk halkının bireyleri diniyle birlikte, dindar olarak topluma katılmakta, değişimi yaşamakta ve Türkiye'nin evrilme sürecine katılmaktadır.

5. Türkiye'de İslamcılık, hâlâ en etkili siyasal akımlardan biridir. Hem entellektüel ve siyasal hem de toplumsal değişimde üstlendiği rol, onun merkezî akımlardan biri olmasında etkili olmuştur. İslamcılık, nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin bugün siyasal iktidarın sahibidir. Devletin pek çok kurum ve aygıtında birincil derecede sorumluluk üstlenmiş vaziyettedir. Elbette bugünkü gelişmelere bakarak tek bir İslamcılıktan söz edilemez. İslamcılık içinde farklı kollar vardır, siyasal partiler düzleminde siyasete uzak duran İslamcılar var, yakın duran ve parti faaliyeti yürüten İslamcılar var; bireyselliği, akılcılığı, cemaatların dışında kalmayı öne çıkaran İslamcılar var, cemaat olarak varlık bulmayı tercih eden İslamcılar var. Ancak bugün gelinen noktanın, farklı İslamcıların belki de birbirlerine en çok ve bu kadar fazla yakınlaştıkları nokta olduğu söylenebilir. Bu yakınlaşmada önce Necmettin Erbakan ve sonra da Tayyip Erdoğan iktidarlarının, özellikle de ikincisinin tek başına iktidarının önemli bir rol oynadığı tespit edilebilir. Şu da doğru kabul edilebilir: İslamcılarının veya dinî hassasiyetleri öne çıkan toplum kesimlerinin siyasal iktidarı elde etmelerinde, İslamcılığın farklı kollarının birbirine yakınlaşmasının önemli bir rolü olmuştur. İslamcılık, tek parti döneminden çok partili dönemlere geçişle birlikte, demokrasinin gelişmesine paralel olarak niteliksel değişimlere maruz kalmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki her askerî müdahale, Türkiye'nin Batıcı ve milliyetçi akımlarında değişim getirdiği gibi İslamcı akımda da değişim getirmiştir. Özellikle Oniki Eylül darbesi ve Yirmisekiz Şubat postmodern müdahalesiyle İslamcılıkta hatırı sayılır bir değişimden söz etmek mümkündür. Bu dönemler, özellikle de postmodern müdahale sonrası dönem, İslamcılarının kendilerini daha fazla sorguladıkları, ilişkilerini, devlete bakışlarını gözden geçirdikleri, söylemlerini ve devlet anlayışlarını tartışıp sorgulamaya çalıştıkları dönemlerdir. Bu dönemler, aynı zamanda İslamcılarının evrensel duruşlarını devam ettirmekle birlikte yerellik ve ulusallık düzeylerini daha realist bir çizgiyle geliştir-